

GÖTEBORGS UNIVERSITET
LITTERATUR, IDÉHISTORIA OCH RELIGION

Ännu en genusanalys?

En granskning av hur kvinnor och män framställs i islam och hinduism.

Another gender study?

A survey of how women and men are portrayed in Islam and Hinduism.

Lisa Jacobsson

Termin: VT 2013
Kurs: RKS 310, Uppsatskurs 15 hp
Nivå: Kandidat
Handledare: Signild Risenfors

Abstract

Title: Another gender study? A survey of how women and men are portrayed in Islam and Hinduism.

Author: Lisa Jacobsson.

Semester and year: VT 2013.

Department: Department of Religion.

Supervisor: Signild Risenfors.

Examiner: Daniel Enstedt

Key words: textbooks, Islam, Hinduism, gender theory, Jeanette Sky.

The aim of this Bachelor essay is to examine the portrayal of women and men constructed in two textbooks aimed for religious studies. The aim is also to examine how the image relates to the curriculum directives on gender equality. The theory consists of gender theory based on work by Catharina Raudvere, Jeanette Sky and Yvonne Hirdman. Previous research on gender and textbooks has shown that male perspective often dominates and that the female perspective is insertions in the rest of the text. 'Genustrappan' (gender stairs) are used as analysis method. The textbooks have been classified into the different levels of the gender stairs from Sky's and Hirdman's theoretical perspective based on distinction and hierarchy. The final result shows that no consistently high or low gender construction is found. Gender awareness is high in terms of discussion of repressive patriarchal structures. Likewise, there are frequent discussions about the role of the women. However it is not clear that women are not always included in the general description of the religion. The most remarkable result is that the man's role hardly ever is being discussed or problematized.

Uppsatsen har till syfte att undersöka hur framställningen av kvinnor och män är konstruerad i två läroböcker i religionskunskap 1. Syftet är även att undersöka hur denna bild förhåller sig till styrdokumentens direktiv om jämställdhet. Den teoretiska ramen utgörs av genusteori som är baserad på Catharina Raudvere, Jeanette Sky och Yvonne Hirdman. Tidigare forskning rörande genus och läromedel har visat att det manliga perspektivet dominerar och att det kvinnliga perspektivet är inskött i den övriga texten. 'Genustrappan' används som analysmetod. Lärobokstexterna har klassificerats in i de olika nivåerna i genustrappan, som bygger på Skys och Hirdmans teori om åtskillnad och hierarki. Slutresultatet visar att ingen genomgående hög eller låg genusmedvetenhet framträder. Genusmedvetenheten är hög avseende diskussioner om förtryckande patriarkala strukturer. Likaså diskuteras kvinnans roll genomgående. Dock framgår det inte tydligt att kvinnor inte alltid ingår i de generella beskrivningarna av religionen. Det mest uppseende resultatet är att mannens roll nästan aldrig diskuteras eller problematiseras.

Innehållsförteckning

Ännu en genusanalys?	4
Syfte och frågeställning	5
Disposition	5
Tidigare forskning	5
Teoretisk ram	8
Metod och material	10
Analysredskap	10
Material och avgränsningar	12
Styrdokument	12
Analys	13
Islam	13
<i>Religion- helt enkelt</i>	14
Heliga handlingar	14
Viktiga personer/helig skrift	15
Relationen mellan man och kvinna	16
Klädsel	17
<i>Söka svar</i>	18
Heliga handlingar	18
Viktiga personer/heliga skrifter	19
Relationen mellan man och kvinna	20
Klädsel	23
Hinduism	24
<i>Religion- helt enkelt</i>	24
Heliga handlingar	24
Viktiga personer/ helig skrift	24
Relationer mellan man och kvinna	25
<i>Söka svar</i>	26
Heliga handlingar	26
Viktiga personer/helig skrift	27
Relationen mellan man och kvinna	28
Slutresultat och diskussion	29
Slutresultat	29
Diskussion	30
Reflektion	33
Referenslista	37

Ännu en genusanalys?

Genus och religion har kommit att bli omdiskuterat och det finns en uppsjö litteratur att läsa i ämnet. Madeleine Sultán Sjöqvist, lektor vid Uppsala universitet, skriver att man idag ser det som en självklarhet att genusteoretiska studier är en nödvändig del i teologisk, samhällsvetenskaplig och humanistiskt forskning kring religion, men att vägen dit har varit lång.¹ Sjöqvist skriver vidare att trots att genusteori blir en alltmer accepterad disciplin finns det en tvekan inför forskning om genus och religion.² Hon menar att det kan bero på respekten för religionsfrihet. Dock, invänder Sjöqvist, får religionsfriheten inte legitimera att religiösa övertygelser och praktiker inte granskas och ifrågasätts. Jeanette Sky, doktor i religionshistoria, skriver att då de flesta religioner är könsuppdelade och genushierarkiserade, uppstår problem när man försöker behandla kategorin människor som en homogen grupp.³ Feministiska religionsforskare hävdar att genus är inskrivet i litteratur om religion och religiösa texter, även när det framgår att det inte handlar om kön utan om människor. Vidare skriver Sky att trots att religiösa traditioner kan verka patriarkala och kvinnoförtryckande, får man inte missa faktumet att även män skrivs in i specifika sociala roller.⁴

De patriarkala strukturerna är mer eller mindre synliga i världsreligionerna, men hur ser det ut i läroböckernas framställningar? Vad finner man gällande huruvida man skriver fram de rådande könsrollerna, befäster man dem eller problematiserar man dem? Är läroböckers uppgift att kritiskt granska och ifrågasätta genusstrukturer och maktförhållanden mellan könen, eller att enbart tradera religioners essens? Ämnesplanen för religion lyfter fram vikten av att belysa förhållandet mellan kön och religion⁵ och läroplanen talar för ett jämställdhetsperspektiv gällande såväl undervisningens innehåll som upplägg.⁶ Dock visar ett urval av tidigare uppsatser i ämnet att genusmedvetenheten i läroböcker generellt sett är låg och att kvinnans roll inte åskådliggörs på ett tillfredställande sätt.⁷ Vilken bild av kvinnor respektive män i islam och hinduism ger ett urval av de nyaste böckerna som finns på marknaden?

---

¹ Madeleine Sultán Sjöqvist: "Förord till den svenska utgåvan" i *Genus och religion*: Jeanette Sky, (Stockholm, 2009) s. 13.

² Sky s. 17.

³ Sky s. 25.

⁴ Sky s. 42.

⁵ *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011* (Skolverket, 2011) s. 138.

⁶ *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011* (Skolverket, 2011) s. 10.

⁷ Se "Tidigare forskning".

Syfte och frågeställning

Uppsatsen har till syfte att ur ett genusperspektiv granska vilken bild av kvinnor och män som konstrueras i två läroböcker ämnade för religionskunskap 1.⁸ Genom en innehållsanalys undersöks vilken bild som ges av kvinnor respektive män inom islam och hinduism samt hur denna bild förhåller sig till läroplanens direktiv om jämställdhet. Frågeställningar att arbeta utifrån är:

- Hur framställs kvinnor och män i islam och hinduism i läroböckerna?
- Vilka problem finns det med dessa framställningar?

Disposition

Inledningsvis presenteras för uppsatsens syfte relevant tidigare forskning rörande genus och religion och pedagogiska texter. Därefter följer teorikapitlet som utgörs av genusteori. Sedan presenteras den metod som använts samt det analysredskap som genomgående använts i analyserna. Därefter presenteras uppsatsens material och de avgränsningar som gjorts. Under rubriken styrdokument redogörs för de aspekter gällande genus, kön och jämställdhet som går att läsa om i ämnesplanen för religionskunskap 1 och i läroplanen för gymnasieskolan, Gy 11. I analyskapitlet behandlas religionerna separat utifrån respektive lärobok. Sedan följer slutresultat med en summering av analysens resultat. Slutligen diskuteras resultatet. Uppsatsen avrundas med en reflektion kring reliabilitet samt en återkoppling till styrdokumentet.

Tidigare forskning

I detta kapitel presenteras för uppsatsens syfte relevant tidigare forskning om genus och religion, forskning om pedagogiska texter och läromedel samt ett urval av tidigare uppsatser i ämnet.

Genus och religion är ett omdebatterat ämne, och det finns mycket litteratur inom området. Barbara Crandall har i *Gender and Religion- the Dark Side of Scripture* analyserat världsreligionerna ur ett genusperspektiv. Crandall belyser hur världsreligionernas heliga skrifter systematiserar det patriarkala övertaget gentemot kvinnor. Genom citat och referenser till heliga skrifter och religiösa ledares uttalanden, exemplifierar Crandall hur indoktrineringen av den patriarkala hierarkin har kunnat etableras. Catharina Raudvere, docent i religionshistoria, skriver att genusediskussioner tenderar att bli en diskussion som

---

⁸ Religionskunskap 1 är ett gymnasiegemensamt ämne och utgörs av 50 poäng.

endast behandlar kvinnor och deras villkor.⁹ Enligt Raudvere är det fortfarande vanligt med traditionella frågeställningar med singularformuleringar om ”kvinnans” roll i ”religionen”, och hon menar att det saknas en mångfald. Även Sky replikerar på antagandet att det finns genusanalyser inom religionsvetenskap, med åsikten att det är irrelevant så länge det inte handlar om genus utan om kvinnor.¹⁰ Då kvinnor bara är ett av två kön, och så länge mannen och dess identitet inte utforskas, uteblir genusperspektivet i religionsvetenskapen. Sky skriver att genusanalyser ofta behandlar kvinnan, och att en avsaknad av mannen gör analyserna ensidiga plus att de förstärker uppfattningen om kvinnan som något annat i kulturen.¹¹ Vidare skriver Sky att religiösa urkunder sällan är könsneutrala.¹² Även Sky, liksom Raudvere, menar att det är vanligt förekommande att religionsböcker där genusperspektiv behandlas först ofta beskriver religionen i generella termer, följt av ett kapitel om kvinnor i slutet. Denna uppdelning visar att människan är en man, och att kvinnan ses som en ’tilläggskategori’.¹³ Kvinnan har ett kön, medan män ses som det neutrala.¹⁴ Detta kan förklaras med att författaren beskriver de förställningar som finns i religionen. Problemet är att religionens kvinnodiskriminerande element även färgar av sig i den text som skrivs om religionen. ’Androcentrism’, mansvriden, eller manscentrerad, är ett begrepp som ofta dyker upp i feministisk kritik av religionsvetenskaplig forskning.¹⁵ I de religionshistoriska texterna har kvinnor osynlighetsgjorts, då framställningen är genusblind eller historien setts ur en manlig synvinkel. Män ses som det normala och ideala, medan kvinnor är marginella i förhållande till normen. Skys ingång att ur en reflexiv synvinkel undersöka genusframställningen inom religioner samt de resultat hon presenterar i sin bok har en central roll i mina analyser.

Kerstin von Brömssen och Marie Carlson har i antologin *Kritisk läsning av pedagogiska texter* sammanställt resultatet av ett forskningsprojekt där texter som används inom skolan granskats ur kategoriseringar såsom genus och etnicitet. Tidigare undersökningar som DEJA, ”Delegationen för jämställdhet i skolan”, genomfört på läromedel i historia och samhällskunskap, visar att manliga perspektiv dominerar och utrymmet för kvinnors historia är minimalt och oftast är inskott i den övriga texten.¹⁶ Likaså framkommer det att läromedlen har brister gällande den uppmärksamhet som visas flickor/kvinnor respektive pojkar/män.

---

⁹ *Stigma, status och strategier*, red.: Catharina Raudvere (Lund, 2002) s. 11.

¹⁰ Sky s. 29.

¹¹ Sky s. 35.

¹² Sky s. 22.

¹³ Sky s. 23.

¹⁴ Sky s. 28.

¹⁵ Sky s. 31f.

¹⁶ *Kritisk läsning av pedagogiska texter. Genus, etnicitet och andra kategoriseringar*, red.: Kerstin von Brömssen & Marie Carlson (Lund, 2011) s. 17.

von Brömssen och Carlson skriver att ”skolans pedagogiska texter kan ses som en social kodifiering av vad som gäller både i och utanför skolans värld och konstruerar och reproducerar därigenom normer för sociala relationer och verksamheter.”¹⁷ Läroböckerna talar på så vis om vilken kunskap som är gängse och befäster samhällsordningar. I Sverige idag finns det ingen statlig granskning av läromedel, utan granskningen överlämnas åt producenter, konsumenter, föräldrar och skolverket att göra.¹⁸ Författarna skriver att läroboken har, trots internet och alternativa läromedel, en fortsatt stark ställning och är ofta ett dominerande inslag i undervisningsarbetet.¹⁹

Maria Rosén, fil mag i pedagogik, är en av de som skrev underlag till skolverkets rapport *I enlighet med skolans värdegrund* (2006). I rapporten undersöks hur genus konstrueras i ett antal läroböcker. Sammanfattningsvis går att läsa att ojämlikheten är genomgående men att det finns undantag.²⁰ Rosén skriver att alla läromedel borde likabehandlingsgranskas och att läromedelsförfattare måste vara medvetna om vilken makt de har gällande hur normativitet skapas.

Gällande uppsatser i ämnet genusframställning i religionsläroböcker finns det mycket att finna. Kristofer Pettersson har jämfört judendom och kristendom ur ett genusperspektiv.²¹ Hans resultat visar bl. a. att judendomen framställs som en religion dominerad av män, medan kristendomen framställs som en mer jämställd religion. Sofia Holmström har undersökt kristendomen i ett antal läroböcker ur ett genusperspektiv där resultatet visar att majoriteten av de undersökta resultaten visar på låg grad av genusmedvetenhet.²² Maria Malmberg och Nina Sonefjord har studerat läroböcker för grundskolan och för gymnasiet ur ett genusperspektiv, med fokus på islam och hinduism.²³ Deras resultat visar att det finns större genusmedvetenhet i böckerna för gymnasieskolan, men att det saknas fokus på kvinnans roll i religionen. Sammanfattningsvis går att säga att resultatet av undersökningarna är något varierande, men att genusmedvetenheten generellt sett är låg och att kvinnans roll inte belyses på ett tillfredsställande sätt.

---

¹⁷ von Brömssen & Carlson s. 17.

¹⁸ von Brömssen & Carlson s. 20f.

¹⁹ von Brömssen & Carlson genom Englund (2006) s. 30.

²⁰ <http://genus.se/meromgenus/teman/skola/amnesdidaktik/granska-laromedel-kritiskt/>

²¹ Kristoffer Petersson: *Genus i läroböcker för religionskunskap A. En analys av hur genus framställs i avsnitten om judendomen och kristendomen i ett urval läroböcker* (2011).

²² Sofia Holmström: *Kristendomen ur ett genusperspektiv. En granskning av ett urval läromedel för gymnasieskolan* (2010).

²³ Maria Malmberg och Nina Sonefjord: *Islam och hinduism ur ett genusperspektiv. En granskning av ett urval religions-läroböcker på grundskole- och gymnasienivå* (2006).

Teoretisk ram

Uppsatsens teoretiska ram utgörs av genusteori. Raudvere skriver att begreppsparat kön – genus sedan 1960 ansetts vara standardterminologi inom feministisk diskurs.²⁴ Från 1980-talet ifrågasattes dock denna dikotomi då den ansågs alltför snäv och begränsande. Istället ersattes förståelsen om synen på kön som stabilt och naturligt med en diskussion om att förstå kroppen som socialt konstruerad. Raudvere skriver att användningen av genus, som ett sätt att komma åt hierarkiserande sociala roller, har kommit att användas som en begränsande kategori.²⁵ Därmed väljer många forskare att återgå att tala om kön.

Sky ställer frågan vad genus egentligen är.²⁶ Hon skriver att biologiskt kön är medfött, men att detta bara är en sida av vad betydelsen av kön har kommit att betyda i olika kulturer och samhällen. Till detta, skriver Sky, adderas även uppfattningar om könets innehåll, skillnader och likheter som skapas och upprätthålls i kulturen, vilket kallas genus. Skiljelinjen mellan kön och genus har varit viktig för feministisk forskning och har enligt Sky fungerat som ett argument mot biologisk determinism: att förklara sociala och kulturella skillnader samt stereotyper som naturliga.

Yvonne Hirdman, professor i samtidshistoria, beskriver förtjänsten av begreppet genus, framför kön:

Begreppet genus är också behändigt att ha för att förstå och kunna diskutera *utsträcktheten*, dvs. vid *allt*: tankarna om manligt/kvinnligt, man/kvinna genomsyrar världen omkring oss och fyller platser, situationer, tyg, mat, politik, arbete. Det handlar om kvinnligt/manligt som överförda abstraktioner. Där blir begreppet genus tydligare och klarare än ”kön” och lämnar inte utrymme för tvetydigheter.²⁷

Hirdman skriver att mannen har kommit att konstrueras som normbärare och att det som kvinnan oftast jämförs med är mannen.²⁸ Hirdman skriver att ”denna norm handlar om en djupt kulturellt nedärvd självklarhet”. Vidare skriver Hirdman att den manliga normens primat är en företeelse som män, medvetet eller omedvetet, måste förhålla sig till: ”Att vara man är att inte vara kvinna. Att vara man är att vara normbärare.”²⁹ Hirdman beskriver genussystem, eller genusordning, som en social bottensats av hierarki och isärhållning, som ett slags cement mellan de institutionella byggstenarna i den mänskliga kulturen.³⁰ Hirdman diskuterar ”det stereotypa genuskontraktet”, ett sätt att försöka förklara relationsmönstret

---

²⁴ Raudvere s. 17.

²⁵ Raudvere s. 18.

²⁶ Sky s.20.

²⁷ Yvonne Hirdman: *Genus- om det stabila föränderliga former* (Malmö, 2001) s. 16.

²⁸ Hirdman. s. 59-62.

²⁹ Hirdman s. 65.

³⁰ Hirdman s. 75.

mellan män och kvinnor.³¹ Det som genuskontraktet vill belysa är ett strukturellt tvång som innefattar båda könen. Genussystemet har effekt på två sätt: först separation eller dikotomi, sedan hierarki.³² Hirdman skriver att det som genuskontraktet vill ringa in är de skilda villkor som innebär att mannen har ansvaret, beskyddet och försörjningen på sin sida, medan kvinnan har födandet, uppförandet och beroendet på sin.³³ Hirdman poängterar att de kan utgöra varandras möjligheter och begränsningar, men att det aldrig har handlat om samma möjligheter eller samma begränsningar.

Religion och maskulinitet diskuteras av Björn Krondorfer och Stephen Hunt. De skriver att makt, hierarki och privilegium tillsammans upprätthåller genus som en binär och statisk enhet och poängterar, liksom Sky, vikten av att öppna upp till en diskussion om maskulinitet och religion.³⁴ Krondorfer och Hunt, menar att varken maskulinitet eller religion ska ses som stabila enheter, utan är inbäddade i kulturella, sociala, historiska och politiska strukturer.³⁵ De ställer sig frågan om etablerade, religiösa auktoriteter fortsätter att försvara hegemoniska föreställningar av maskulinitet i en föränderlig värld och huruvida heliga skrifter som har använts till att etablera ideala maskuliniteter kommit i konflikt med mäns erfarenheter. Krondorfer och Hunt skriver att Critical men's studies har sin utgångspunkt i skärningspunkten mellan genusvetenskap och religionsvetenskap och att det innebär en kritisk läsning av de privilegierade föreställningarna om manligt genus inom de religiösa traditionerna. Critical men's studies innebär att man närmar sig och förstår män som könsbundna, där man bl. a. undersöker hur och i vilken utsträckning heliga skrifter, traditioner och upplevelser måste ses som produkter av män. Krondorfer och Hunt skriver att patriarkala genuskoder har konstruerat män som normativa och ofta okroppsliga och de ställer sig frågan vilka konsekvenser en sådan uppfattning haft och fortfarande har för kvinnor, män och samhälle i stort.

Det är tydligt att det råder en viss begreppsförvirring gällande användandet och förtjänsterna av begreppen kön och/eller genus. I ämnesplanen för religionskunskap 1 nämns inte genus överhuvudtaget. Inte heller används kön och/eller genus konsekvent i skolverkets rapport *I enlighet med skolans värdegrund?* Jag har valt att granska läroböckerna i enlighet med Skys kritiska blick rådande hur genus konstrueras och använder därmed själv begreppet genus konsekvent i min analys.

---

³¹ Hirdman s. 77.

³² Hirdman (genom Sky) s. 69.

³³ Hirdman s. 88.

³⁴ Björn Krondorfer & Stephen Hunt: *Religion and Gender, Vol. 2, nr 2, (2012)* s. 198.

³⁵ Krondorfer & Hunt s. 199.

Metod och material

Uppsatsens metod utgörs av en kvalitativ innehållsanalys av två läroböcker inom religionskunskap 1. Metoden innebär att genom noggrann läsning av textens helhet, delar och kontext ta fram det väsentliga innehållet.³⁶ Vissa passager i texten anses därmed vara viktigare än andra. Kvalitativ innehållsanalys har även till syfte att genom intensiv läsning lyfta fram det eftersökta innehållet, vilket anses ligga dolt under ytan.³⁷ Detta till skillnad mot kvantitativ innehållsanalys som ofta används när ett stort antal analysenheter behandlas. Granskningen omfattar det som uttrycks i texten beträffande kvinnor och män inom islam och hinduism. Religionerna presenteras utifrån hur lärobokstexterna framställer man och kvinna vad gäller: heliga handlingar, viktiga personer/helig skrift, relationen mellan man och kvinna samt klädsel. Dessa teman är valda då det var främst inom dessa kategoriseringar som underlag fanns för att utföra en genusanalys, och även för att strukturera analysen i underrubriker. Relevanta och utmärkande faktorer inom respektive tema har lyfts fram och klassificerats med hjälp av valt analysredskap och kritiskt granskats utifrån vald genusteori och för syftet relevant tidigare forskning. Avslutningsvis diskuteras slutresultatet.

Analysredskap

Som redskap vid analyserna av lärobokstexterna används den så kallade 'genustrappan'. Denna modell är utvecklad av Mona Edwertz och Lars Lundström. Edwerts och Lundström har på uppdrag från Karlstads universitet genomfört en granskning avseende genus av den obligatoriska litteraturen för det allmänna utbildningsområdet inom lärarprogrammet.³⁸ Studien bestod av en undersökning gällande dels antalet sidor kvinnor respektive män tilldelats, dels en bedömning av innehållet utifrån ett jämställdhets- och genusperspektiv. Genustrappan har ursprungligen följande indelningar:

4 Genusmedveten II

(problematiserar patriarkal exploatering av män, kvinnor och natur)

3 Genusmedveten I

(undersöker "socialt konstruerat kön", maktstrukturer och patriarkala mönster)

2 Jämställdhetsmedveten

---

³⁶ Peter Esaiasson, Mikael Gilljam, Henrik Oscarsson & Lena Wängnerud: *Metodpraktikan. Konsten att studera samhälle, individ och marknad*, (Stockholm, 2007) s. 237.

³⁷ Esaiasson m.fl. s. 237.

³⁸ Mona Edwertz & Lars Lundström: *Jämställdhets- och genusperspektiv i kurslitterat. En granskning av den obligatoriska litteraturen för det allmänna utbildningsområdets inledande 40 poäng i den nya lärarutbildningen vid Karlstads universitet* s. 9.

(beskriver orättvisa könsbundna villkor dvs. problematiserar skillnader mellan män och kvinnor)

1 Könsmedveten

(uppmärksammar och beskriver skillnader mellan män och kvinnor)

0 Könsneutral/könsomedveten

(frånvaro av könsperspektiv, saknar köns- och genusdistinktioner, ämnet framställs som könsneutralt)

- 1 Könsomedveten/könsblind

(förbiser könsperspektiv, könsblind, befintligt underlag utnyttjas inte för köns-genusreflektioner)

-2 Könsmytförstärkande

(upprätthåller könsmyter, om t ex kvinnan som passiv, mannen som aktiv)

-3 Könsmaktförstärkande

(tillämpar härskartekniker som bl. a. internalisering av förtyck, motiverar och försvarar patriarkala maktstrukturer)

Genustrappan är flitigt använd av skribenter som gör genusanalyser av exempelvis läroböcker. Vanligt är dock att man väljer att modifiera modellen då vissa av stegen ligger så nära varandra att de blir svåra att hålla isär, för såväl skribenten som för läsaren. Även i denna uppsats kommer en modifierad version av genustrappan att användas:

5. Genusmedveten (texter som behandlar kön som en social konstruktion och tydligt ifrågasätter patriarkala maktstrukturer)

4. Jämställdhetsmedveten (texter som beskriver och problematiserar ojämlika skillnader mellan män och kvinnor)

3. Könsmedveten (texter som beskriver ojämlika skillnader mellan män och kvinnor, men utan att problematisera dem)

2. Könsneutral/Könsomedveten (texter som varken beskriver eller problematiserar ojämlika skillnader mellan män och kvinnor, dvs. texter som inte utnyttjar befintligt underlag för köns- och genusreflektioner)

1. Könsmyts-/Könsmaktsförstärkande (texter som upprätthåller könsmyter som t.ex. mannen som aktiv och kvinnan som passiv samt motiverar eller försvarar patriarkala maktstrukturer)³⁹

Läromedelstexterna med fokus på valda teman har analyserats och klassificerats inom ramen för de olika nivåerna i den modifierade varianten av genustrappan. Valet av analysredskap

---

³⁹ Malmberg & Sonefjord s.9.

grundar sig i att det är en beprövad metod. Dessutom bygger dess teoretiska perspektiv på åtskillnad och hierarki något som är utmärkande för Skys och Hirdmans kritiska genusteorier, vilka jag ämnar använda mig av i analysen. Sky och Hirdman belyser även distinktionen mellan kön och genus på ett tydligt och konkret sätt. Detta till skillnad mot Judith Butler som är ett stort namn inom genus- och queerteori. Butler ifrågasätter uppdelningen mellan kön och genus och menar att det inte går att härleda genus från kön och tvärtom.⁴⁰ Butler menar att det endast finns genus och ingenting bakom detta. Därmed anser jag det vara mest passande att utgå från Skys och Hirdmans genusteorier med avseende på genustrappans olika nivåer och typen av studie.

Material och avgränsningar

De två läroböcker som ligger till grund för studien är *Religion- helt enkelt* (2012) av Börje Ring och *Söka svar* (2012) av Leif Eriksson och Malin Mattsson Flennegård. Läroböckerna är valda utifrån kriteriet att de är ämnade för gymnasieskolan samt att de är utgivna under 2012. Åtskilliga genusanalyser har utförts på just läroböcker i religion. Jag har dock inte funnit någon genusanalys av religionsläroböcker där materialet består av böcker utgivna 2012, det vill säga de allra senaste som finns på marknaden. Granskningen av läroböckerna omfattar framställningarna av islam och hinduism. Att studien endast innefattar två världsreligioner i två läroböcker grundar sig i förhoppningen om att försöka vara så detaljerad som möjligt i analyserna och därmed undvika ytliga generaliseringar. Gällande urval av religioner är islam vald på grund av den diskussion som förs om kvinnans roll inom islam. Likaså anser jag att genusframställningen inom islam är relevant att undersöka då det i Sverige idag bor omkring 300 000 (etniska) muslimer, varav 150 000 av dessa beräknas vara religiösa.⁴¹ Hinduism är vald på premissen att religionens historiska förflutna, religiösa trossystem och traditioner, till skillnad mot judendom och kristendom, har få kontaktytor med islam. Då man i läroböcker i religion ofta belyser gemensamma nämnare inom judendom, kristendom och islam, är min förhoppning att valet av hinduism gör studien mer nyanserad.

Styrdokument

Det är relevant att vid en genusanalys av religionsläroböcker ha i åtanke vad som explicit går att läsa i ämnesplanen för religion 1, då det är dessa riktlinjer man som lärare har att rätta sig efter:

---

⁴⁰ Judith Butler: *Genustrubbel* (Göteborg, 2008), s. 56.

⁴¹ Leif Eriksson & Malin Mattsson Flennegård: *Söka svar* (Stockholm, 2012) s. 345.

De [eleverna] ska ges möjlighet att reflektera över och analysera människors värderingar och trosföreställningar och därigenom utveckla respekt och förståelse för olika sätt att tänka och leva. Undervisningen ska också ge eleverna möjlighet att analysera och värdera hur religion kan förhålla sig till bland annat etnicitet, kön, sexualitet och socioekonomisk bakgrund.⁴²

Som centralt innehåll i kursen lyfts fram: ”religion i relation till kön, socioekonomisk bakgrund, etnicitet och sexualitet.”⁴³ Ämnesplanen betonar alltså förhållandet mellan kön och religion, men använder sig inte av begreppet genus. I läroplanen för gymnasieskolan, Gy 11, under rubriken ”En likvärdig utbildning” går att läsa: ”[s]kolan ska aktivt och medvetet främja kvinnors och mäns lika rätt och möjligheter. Eleverna ska uppmuntras att utveckla sina intressen utan fördomar om vad som är kvinnligt och manligt.”⁴⁴ Läraren ska: ”se till att undervisningen till innehåll och uppläggnings präglas av ett jämställdhetsperspektiv.”⁴⁵ Gy 11 betonar alltså lika rättigheter för män och kvinnor, ställer sig avståndstagande till fördomar om manligt och kvinnligt, och vill främja jämställdhetsperspektivet i undervisningens innehåll och uppläggnings.

Analys

I detta avsnitt presenteras analys av lärobokstexterna där valda textstycken klassificeras in i de olika nivåerna i den modifierade varianten av genustrappan samt analyseras utifrån ett genusperspektiv. Först presenteras resultat och analys av islam, därefter följer resultat och analys av hinduism. Läroböckerna behandlas i tur och ordning.

Islam

De stycken i böckerna som inte behandlas i analysen saknar genusperspektiv i bemärkelsen att genus inte lyfts fram explicit. Här beskrivs personerna i generella termer såsom ”människa”, ”människor” eller ”muslim”, ”muslimer”. Dessa stycken ses utifrån metod och analysredskap därmed inte som underlag för analys. Av de 12 bilder där människor gestaltas i *Religion- helt enkelt* visar tre kvinnor/flickor, tre pojkar/män och sex av både flickor/kvinnor och pojkar/män. Av de sex bilder där människor gestaltas i *Söka svar*, visar två av bilderna kvinnor/flickor, två pojkar/män och två av både flickor/kvinnor och pojkar/män.

---

⁴² *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011* (Skolverket, 2011) s. 137.

⁴³ *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011* (Skolverket, 2011) s. 138.

⁴⁴ *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011* (Skolverket, 2011) s.6.

⁴⁵ *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011*(Skolverket, 2011) s. 10.

Religion- helt enkelt

Nedan följer en analys av hur kvinnor och män i islam framställs i *Religion- helt enkelt*. Analysen presenteras utifrån underrubrikerna: heliga handlingar, viktiga personer/helig skrift, relationen mellan man och kvinna samt klädsel.

Heliga handlingar

Kapitlet om islam inleds med en kort introduktion om religionens ursprung, där Muhammed nämns. Även islam i relation till judendom och kristendom tas upp, där manlig omskärelse nämns som en gemensam nämnare mellan islam och judendom. Därefter följer en skildring över hur en muslim utövar sin tro, där gudstjänsten beskrivs: ”En imam leder gudstjänsten. En imam talar (predikar) och förklarar den muslimska tron i gudstjänsten”.⁴⁶ Den bild som hör till avsnittet om bönen visar hur männen sitter i den stora salen och kvinnorna på läktaren. Texten ger inte någon förklaring till uppdelningen av män och kvinnor i moskén. Inte heller följer någon kommentar om att imamen alltid är en man.⁴⁷ Crandall skriver: “[w]omen are segregated in the mosque [...] most mosques allow women to enter the building but by a separate door which is reserved for them. They cannot sit with men but usually occupy an area at the back of the mosque or upstairs room.”⁴⁸ Gällande att imamen företräds av en man skriver Crandall: ”[n]o women have served in this capacity although Islamic scriptures have no law to prevent them. Within the past year, some women have been trained as mullahs [...] but they may not preach in mosques.”⁴⁹ Anne Sofie Roald skriver att en kvinna i princip kan vara imam om församlingen endast utgörs av kvinnor, men att detta ännu inte fått så stor uppmärksamhet i den muslimska debatten.⁵⁰ Roald menar att om man ser till utvecklingen inom kristendom och judendom är diskussionen om kvinnliga imamer att vänta. Här utnyttjar läroboksförfattaren inte befintligt material för genusreflektion, vilket gör stycket ”2 könsneutral/könsomedveten”.

Fredagsbönen beskrivs som den centrala högtiden. Om denna går bl.a. att läsa: ”Det är mannens plikt att gå till moskén, om det finns en i närheten. Kvinnor väljer själva om de vill gå”. När kvinnan har mens är hon befriad från bön”.⁵¹ Det ligger visserligen i religionen att mannens plikt är att gå till moskén och att kvinnan själv får välja. Dock är formuleringen:

---

⁴⁶ Börje Ring: *Religion- helt enkelt* (Stockholm, 2012) s. 123.

⁴⁷ Värt att kommentera är att i kapitlet om kristendomen under rubriken ”Kvinnors roll i kristen tradition” går att läsa om kvinnliga prästers plats inom kyrkan. Ring s. 96f.

⁴⁸ Barbara Crandall: *Gender and Religion. 2nd edition: The Dark Side of Scripture* (New York, 2012) s. 184.

⁴⁹ Crandall s. 183f.

⁵⁰ Ann-Sofie Roald: *Islam. Historia, tro, nytolkning* (Stockholm, 2005) s. 262f.

⁵¹ Ring s. 140.

”[n]är kvinnan har mens är hon *befriad* (min kursivering) från bön” missvisande. Enligt Roald är kvinnan i islam förbjuden att besöka moskén och att be när hon har mens då hon ses som oren.⁵² Även här saknas en genusreflektion, vilket gör texten ”2 könsneutral/könsomedveten”.

Om omskärelse går att läsa: ”islam förespråkar omskärelse av pojkar men inte av flickor. Kvinnlig omskärelse beskrivs som en förislamisk tradition och som en gammal sedvänja: ”Kvinnlig omskärelse innebär flera fysiska risker och stort lidande. Det kränker också unga kvinnors rättigheter. I Koranen står inget om manlig omskärelse utan är en tradition vid sidan om den.”⁵³ Till texten hör diskussionsfrågan: ”Genom omskärelsen markeras att man tillhör en grupp. Samtidigt är det ett ingrepp i kroppen som är livslångt. Idag är det mycket vanligt med tatueringar. Vilka likheter respektive skillnader finns det mellan tatuering och omskärelse?”⁵⁴ Här nämner författaren både manlig och kvinnlig omskärelse och belyser även att det kränker kvinnors rättigheter. Huruvida omskärelse kränker mäns rättigheter framgår inte. Dock finns det underlag till att reflektera kring detta i och med diskussionsfrågan. Texten klassificeras därmed som ”4 jämställdhetsmedveten”.

Viktiga personer/helig skrift

Muhammed förklaras som profet och den viktigaste personen inom den muslimska historien, och uppenbarelsen av ängeln Gabriel nämns. Därefter följer en summering av Muhammeds liv, där giftermålet med Khadidja nämns.⁵⁵ Koranen beskrivs som skriven av Gud. Under rubriken ”Riktningar” förklaras indelningen av sunni- och shiamuslimers relation till kalifen. Det är förväntat att män har en central plats vid beskrivning av islams uppkomst då det är en patriarkal religion.⁵⁶ Sky skriver att Gud ofta föreställs som man, och att det främst är män som han vänder sig till med föreskrifter och lagar. Kvinnor är undantagsvis aktiva deltagare i historien, interaktionen mellan gud och människan är orienterad runt män.⁵⁷ Det förs inte någon diskussion kring frånvaron av kvinnor och vad detta kan ha för betydelse för religionen och dess utövare. Att endast män kan vara kalifer är inte något som kommenteras. Detta gör texten ”2 könsneutral/ könsomedveten”.

---

⁵² Roald s. 151.

⁵³ Ring s. 130.

⁵⁴ Ring s. 130.

⁵⁵ Ring s. 125.

⁵⁶ Sky s. 136.

⁵⁷ Sky s. 159.

Relationen mellan man och kvinna

Om synen på man och kvinna inom islam går att läsa att de är olika och därför har olika plikter enligt Koranen, men att plikterna är lika mycket värda.⁵⁸ ”De plikter som kvinnan får svarar mot hennes natur. Hon ska ta hand om barn och hem. Mannens plikter, som svarar mot hans natur, är bland annat att försörja familjen.”⁵⁹ Det framgår inte tydligt om synen gällande vad som anses svara mot kvinnans respektive mannens natur endast är gällande inom islam, eller om detta är en generell sanning. Troligt är dock att författaren beskriver de föreställningar som finns inom religionen. Raudvere skriver att en vanlig åsikt bland religiösa auktoriteter är att män och kvinnor har samma värde, men är olika och därmed innehar olika uppgifter inom familjen.⁶⁰ I och med avsaknaden av en diskussion eller kommentar kring de plikter som män respektive kvinnor tilldelas, och varför uppdelningen ser ut som den gör, klassificeras stycket som ”1 könsmyts-/könsmaktförstärkande”.

Vidare går att läsa: ”en kvinna kan om hon vill kräva att bli försörjd. Det som hon själv eventuellt kan tjäna får hon behålla om hon vill.” Författaren skriver att detta synsätt ibland krockar med vad som gäller i Sverige och enligt svensk lag, men att de flesta muslimer anser att man ska följa rådande lagar i det land man lever i.⁶¹ Såväl män som kvinnor skrivs här in i specifika roller. Sky skriver att religion konstruerar bestämda manlighetsideal och kvinnlighetsideal, men att mäns tilldelade roller tenderar att glömmas bort.⁶² Sky ställer sig frågan huruvida det finns element i de patriarkala religionerna som skapar mansroller som är förtryckande.⁶³ Att ensam sörja för familjen är ett betydande ansvar, något som inte problematiseras. Att många muslimska kvinnor faktiskt arbetar framgår inte tydligt i texten, vilket gör stycket ”1 könsmyt-/könsmaktsförstärkande”.

Äktenskapet och skilsmässa beskrivs som ”brännande frågor inom islam” och att det i Koranen finns två spår: Att mannen kan gifta sig med fler kvinnor, högst fyra. Att han måste kunna behandla dem rättvist och älska dem lika mycket, men att detta inte går.⁶⁴ Gällande skilsmässa inom islam nämns: 1. Om en man inför tre vittnen vid tre tillfällen uttalar sin önskan att skilja sig. 2. Om makarna är överens i ett avtal. 3. Om de äktenskapliga plikterna inte uppfylls, ex. mannen är impotent. 4. Om kvinnan kan bevisa att mannen är otrogen. Den syn som hävdas vara gällande inom islam försätter kvinnan i rollen som tydligt passiv, där

---

⁵⁸ Ring s. 135.

⁵⁹ Ring s. 135.

⁶⁰ Raudvere s. 21.

⁶¹ Ring s. 135.

⁶² Sky s. 42, s. 158.

⁶³ Sky s. 166.

⁶⁴ Ring s. 136.

mannen gör de aktiva valen som att välja antalet fruar och betydligt lättare kan ta ut skilsmässa. Sky skriver att när författare beskriver de förställningar som finns i religionen, färgar religionens kvinnodiskriminerande element även av sig i den text som skrivs om religionen.⁶⁵ Textens ”Fundera på-fråga” lyder: ”När det handlar om kvinnoyn finns det utan tvekan en konflikt mellan muslimsk tradition och den moderna svenska synen. Hur anser du att den konflikten kan lösas? Kom med konkreta förslag.”⁶⁶ Här läggs stort ansvar på eleverna själva när det kommer till att förstå och förhålla sig till de beskrivna könsrollerna. Att även män tilldelas specifika roller och att manssynen kan hamna i konflikt med det som författaren benämner som den moderna svenska synen nämns inte. Dock är det tyligt att författarens intention är att belysa och problematisera kring kvinnans roll inom islam, vilket gör texten. ”4 jämställdhetsmedveten”.

Klädsel

Om slöjan går att läsa: ”vissa muslimska kvinnor bär slöja, medan andra inte gör det. De som gör det vill på så vis visa sin respekt för Gud, medan andra menar att det kan man göra ändå”.⁶⁷ I ett mer utförligt kapitel om klädsel står det:

Både män och kvinnor ska enligt Koranen klä sig värdigt. [...]. Men, i den allmänna debatten handlar det mest om kvinnors klädsel, särskilt slöjan. En muslimsk kvinna kan bära slöja av flera skäl: 1. Tradition o familj och släkt. 2. För att visa värdighet. 3. För att visa att hon tar sin religion på allvar. 4. För att hon tvingas av lagen. Det finns fler förklaringar än dessa, men vi stannar här.⁶⁸

Till texten hör ”Fundera på- frågor”: ”Kvinnors klädsel diskuteras i många olika sammanhang. Det kan handla om allt från mode till spektakulär och utmanande klädsel. Männens klädsel kommenteras däremot sällan. Försök att sammanfatta varför det är så. Diskutera och jämför sedan med en klasskamrat.”⁶⁹ Här nämns att det finns regler och restriktioner som rör såväl mäns som kvinnors klädsel. Med hjälp av frågeställningen öppnar författaren upp för en diskussion kring att det finns skillnader gällande synsättet på män och kvinnors klädsel vilket klassificerar texten som ”5 genusmedveten.” Sky ställer sig frågan varför man ofta i diskussioner om islam lägger mer fokus på kvinnan än på mannen: är det för att den religiösa traditionen föreskriver regler som uppfattas som kvinnoförtryckande, eller är det, med tanke på slöjan, för att kvinnor antar en symbolisk roll i kraft av sin synlighet?⁷⁰ Sky

---

⁶⁵ Sky s. 28.

⁶⁶ Ring s. 136.

⁶⁷ Ring s. 124.

⁶⁸ Ring s. 132.

⁶⁹ Ring s. 132.

⁷⁰ Sky s. 127.

menar att män ofta ses som individer i ett socialt sammanhang, medan kvinnor ses som en könad grupp. Det är intressant att Ring skriver att det finns fler förklaringar till varför kvinnor väljer att bära slöja men att ”vi stannar här.” Katherine Bullock, konverterande muslim, diskuterar olika skäl till att muslimska kvinnor väljer att bära slöja. Bullock skriver: ”Hijab is a way of giving dignity to a woman’s femininity by making her beauty unavailable for public consumption.”⁷¹ Bullock menar att många muslimska kvinnor ser slöjan som en barriär mot den manliga blicken och ser den som ett sätt att avsexualisera sig i publika miljöer.⁷² Vidare skriver Bullock: ”[f]or working women, *hijab*, is an Islamic version of the professional woman’s business suit, a message to men that they are serious about their work”. [...] Hijab does not smother femininity or sexuality. Rather, it regulates where and for whom one’s femininity and sexuality will be displayed and deployed.”⁷³ Även Pamela K. Taylor diskuterar slöjans funktion som ett sätt att avsexualisera sig: ”I donned the hijab to reject the exploitation of women for the sexuality; I wonder if someday I will take it off again in order to reject the suppressions of women for their sexuality.”⁷⁴ Avsaknaden av detta perspektiv i *Religion- helt enkelt* för med sig att en så pass central tankegång bland muslimska kvinnor lämnas därefter.

Söka svar

Nedan följer en analys av hur kvinnor och män i islam framställs i *Söka svar*. Analysen presenteras utifrån underrubrikerna: heliga handlingar, viktiga personer/helig skrift, relationen mellan man och kvinna samt klädsel.

Heliga handlingar

I ett av bokens introduktionskapitel ”Religion möter liv och samhälle”, diskuteras under rubriken ”könsdiskriminerande” en allmän religionskritik men också att vissa anser religion vara kvinnoförtryckande. Det går att läsa att kvinnans roll i religionssammanhang traditionellt sett har varit undanskymd: ”Många religionskritiker menar att religioner är kvinnofientliga och förtryckande, att kvinnan betraktas som mindre värd och att hon bär på egenskaper som gör henne mindre lämpad för de religiösa plikterna.”⁷⁵

---

⁷¹ Katherine Bullock: *Rethinking Muslim Women and the Veil* (London, 2007) s. 196.

⁷² Bullock s. 199.

⁷³ Bullock s. 199.

⁷⁴ Pamela K. Taylor: ”I Just Want to Be Me. Issues in Identity for One American Muslim Woman i *The Veil. Women Writers on Its History, Lore and Politics*, red.: Jennifer Heat (Berkeley, 2008) s. 125.

⁷⁵ Eriksson & Mattsson Flennegård s. 120.

Kapitlet om islam inleds med en beskrivning av den gudstjänst som förekommer innan fastan bryts. Det går att läsa att män sitter med traditionella vita mössor och kvinnor med täckta huvuden och att imamen läser högt ur Koranen. Vidare går att läsa att

Några av kvinnorna håller sömniga barn i famnen. Andra låter de 99 pärlorna i radbandet rulla mellan fingrarna [...]. När Koranläsningen är slut framför sex män, de yngsta inte mer än 12-13 år, en sång om att Gud är den enda vägen. En av männen sjunger med slutna ögon, som om han inifrån vill känna betydelsen i orden [...]. En kvinna nickar eftertänksamt åt imamens sista ord.⁷⁶

Till texten hör en bild på muslimska kvinnor med bildtexten: ”I Sydostasien finns majoriteten av världens muslimer. I Indonesien är kvinnans ställning mycket stark och många av dem förvärvsarbetar”. Introduktionen presenterar islam med en jämn genusfördelning mellan män/pojkar och kvinnor/flickor. Att första bilden i kapitlet föreställande kvinnor har den typen av bildtext, visar att kontexten till ett sådant uttalande är viktig. Varför skulle kvinnans roll i Indonesien *inte* vara stark? Det ligger nära till hands att tro att författarna har i åtanke den rådande bild som finns om den muslimska kvinnans ställning. Detta skulle i så fall göra texten ”4 jämställdhetsmedveten”. Att imamen företräds av en man nämns inte heller här.

Viktiga personer/heliga skrifter

I avsnittet om Muhammed beskrivs han som den perfekta människan enligt muslimer: ”Muhammed sätt att leva anses som ett ideal, och genom att studera hans sunna har muslimer, både män och kvinnor, möjlighet att följa en livsstil som överensstämmer med Muhammeds.”⁷⁷ Därefter följer en redogörelse över Muhammeds liv, där hans fru Khadidja beskrivs som den som uppmuntrar Muhammed att tro att han är den utvalda profeten.⁷⁸ Om uppkomsten av grenarna sunni och shia går att läsa: Muhammed hade inte själv utsett någon efterträdare. Den nye kalifen, Abu Bakr, valdes för att han följde Muhammeds exempel, hans sunna. Muhammeds kusin Ali, menade dock att en släkting till Muhammed borde bli ny kalif och kring denna fråga om ledarskapet uppstod under de närmaste 30 åren efter Muhammeds död en rad stridigheter.⁷⁹ Om Koranen går bl. a. att läsa om ängeln Gabriels uppenbarelse, att Zayd, Muhammeds närmsta man hjälpte honom med att skriva och att den tredje kalifen Uthman sammanställde den Koranen som gäller idag.⁸⁰ Om Koranen tas även upp att den

⁷⁶ Eriksson & Mattsson Flennegård s. 320.

⁷⁷ Eriksson & Mattsson Flennegård s. 324.

⁷⁸ Eriksson & Mattsson Flennegård s. 325.

⁷⁹ Eriksson & Mattsson Flennegård s. 325.

⁸⁰ Eriksson & Mattsson Flennegård s. 326.

innehåller en mängd regler som människan bör följa för att kunna leva moraliskt, exempelvis könsroller och sexualitet.”⁸¹

Liksom i *Religion- helt enkelt* är män överrepresenterade när det kommer till beskrivning av grundare och betydelsefulla personer inom islam. Khadidja tillskrivs dock den aktiva roll som den som uppmuntrar och påverkar Muhammed att tro att han är den utvalde, något som inte nämns i *Religion- helt enkelt*. Sky skriver att texter om religion ofta skrivs som att religion helt skapats av och tillhör män.⁸² Författarna problematiserar eller påpekar inte att islam är en patriarkalisk religion och män är överrepresenterade inom religionen. Dock får man inte bortse från bokens inledande kapitel om religionskritik, något som kan vara tänkt att relatera till vid läsning om religionerna. Vad som menas med regler i Koranen gällande könsroller och sexualitet framgår inte, utan lämnas därhän. Texten är därmed ”2 könsneutral/könsomedveten”.

Relationen mellan man och kvinna

Under rubriken ”Människosyn” går att läsa att: ”Adam och Eva är jämlikt syndiga till skillnad från i Gamla Testamentet där Eva ges den största skulden”.⁸³ Vidare står det: ”eftersom alla människor har samma urföräldrar, Adam och Eva, är de också jämlikar. [...] Koranen gör visserligen skillnad på de roller en kvinna respektive en man ska ha i förhållande till varandra, men de har precis samma värde”.⁸⁴ Här belyser författarna synen på värdet för män respektive kvinnor och betonar jämlikheten inom islam, vilket gör att texten lyfter fram islam som en jämställd religion. Detta klassificerar stycket som ”4 jämställdhetsmedveten”.

Om synen på familjen går att läsa:

Var och en har sin bestämda roll och sitt speciella ansvarsområde. Man och hustru har jämlik auktoritet men i olika anseenden. Mannen är familjens försörjare och försvarare. Kvinnan som enligt islam överträffar mannen i fråga om kärlek och omsorg, uppfostrar barnen och tar hand om hemmet. Detta är dock ingen generell fördelningsregel utan i många fall hjälper kvinnan till med försörjningen och enligt traditionen hjälpte Muhammed till med hushållsarbetet.⁸⁵

Därefter följer en beskrivning av de problem det kan medföra att leva i ett svenskt samhälle i och med det traditionella muslimska familjelivet:

---

⁸¹ Eriksson & Mattsson Flennegård s. 344.

⁸² Sky s. 33.

⁸³ Eriksson & Mattsson Flennegård s. 334.

⁸⁴ Eriksson & Mattsson Flennegård s. 334.

⁸⁵ Eriksson & Mattsson Flennegård s. 338.

Kvinnans värdighet i egenskap av maka och mor naggas i kanten eftersom hon ofta måste hjälpa till med försörjningen och därför inte kan vara hemma med barnen. På arbetsplatsen kanske hon inte tillåts bära sin muslimska klädesdräkt. Dubbelarbetet gör kanske att hon inte hinner tillaga maten så omsorgsfullt som hon vill. Svenska ideal konkurrerar med hennes roll som förebild. Även mannens värdighet utsätts för prövningar. Han klarar inte att ensam försörja familjen. Han kan inte ombesörja sina barns och sin hustrus rättigheter och välbefinnande i skolan respektive på arbetsplatsen eller skydda dem från myndigheternas inflytande.⁸⁶

I beskrivningen av de traditionella könsrollerna inom muslimska familjer, poängterar författaren att detta inte är en generell uppdelning, utan att även andra konstellationer förekommer, vilket gör texten ”3 könsmedveten”. Det är svårt att som läsare avgöra hur realistisk beskrivningen av de problem som muslimer kan uppleva i ett svenskt samhälle är. Likaså problematiseras det inte kring vad dessa typer av införlivade könsroller kan innebära, för vare sig kvinnor eller män.

Under rubriken ”Fördomar om islam och muslimer!” diskuteras den bild av muslimer som ofta målas upp i massmedia. Där går att läsa: ”[i]slam omnämns i samband med terrorism, kvinnoförtryck och heliga krig, vilket naturligtvis formar människors attityder till islam och muslimer”.⁸⁷ Här nämner författarna den debatt som finns gällande islam och kvinnoförtryck. Vad som menas med kvinnoförtryck och hur detta skulle yttra sig inom islam framgår inte vilket klassificerar stycket som ”2 könsneutralt/könsmedveten”.

Efter huvudkapitlet om islam följer ett avsnitt med utdrag ur Koranen, kortare berättelser och diskussionsfrågor. Här har jag valt att ta med de rubriker som hör till respektive stycke, då vissa av dessa är underlag för analys:

Tänk efter

”Alla människor är lika.”

”Människor! Vi har skapat er av en man och en kvinna, och Vi har samlat er i folk och stammar, för att ni skall lära känna varandra. Inför Gud är den bäste av er den vars gudsfruktan är djupast. Gud vet allt, är underrättad om allt.” Sura: 49:13. Därefter följer: ”Islams jämlikhetstanke är stark. Alla människor är syskon i samma familj och alla är lika inför Gud. Hur stämmer denna bild av islam överens med den bild vi ofta möter exempelvis i massmedia?” Författarna belyser att det finns en bild av islam som inte jämställd och problematiserar detta genom att lyfta fram jämlikhetstanken inom islam. Texten klassificeras därmed som ”4 jämställdhetsmedveten”.

---

⁸⁶ Eriksson & Mattsson Flennegård s. 338.

⁸⁷ Eriksson & Mattsson Flennegård s. 337.

Sök i texten

”Mannens och kvinnans relationer”:

MÄNNEN SKALL ha ansvar för och omsorg om kvinnorna med [den styrka och] de andra företräden som Gud har gett dem, och i egenskap av [kvinnornas] försörjare. Rättfärdiga kvinnor förrättar ödmjukt sin andakt [inför Gud] och döljer [för andra] det som Gud har dolt. Om ni ser tecken på illvilja hos dem, förmana dem då och varna dem och [om detta inte hjälper] håll er borta från deras nattläger och [som sista utväg] tillrättavisa dem handgripligen. Om de sedan visar sig medgörliga, sök då inte sak med dem. Gud är upphöjd, stor [i försvaret av de svagare]. Om ni är rädda för oenighet mellan man och hans hustru, utse då en skiljeman ur hans familj och en skiljeman ur hennes familj; om båda [innerst inne] vill försonas, skall Gud återställa det goda förhållandet mellan dem. Gud har kunskap om allt, är underrättad om allt. Sura 4:34–35⁸⁸

Därefter följer frågorna: Vad handlar texten om? Vilken situation beskrivs? Vem talar till vilka? Vilket budskap ger texten? Är det möjligt att tolka texten på flera olika sätt?⁸⁹ Genom citat ur Koranen belyser författaren patriarkala strukturer inom islam. Med följdfrågan: ”Är det möjligt att tolka texten på flera olika sätt?” öppnas det upp för en diskussion kring den bild som målas upp. Kvinnan är tydligt underordnad mannen i exemplet, men texten säger även mycket om mannens roll. Här tilldelas mannen en rad förpliktelser som bör uppfyllas, vilket ger ett gediget underlag för en diskussion. Att författarna väljer att inte rubricera texten med ”kvinnans relationer” eller ”kvinnans roll” tyder på hög genusmedvetenhet, vilket gör texten ”5 genusmedveten”.

Sök på egen hand

”Den muslimska kvinnan”

Om kvinnans ställning i muslimska länder går att läsa att den är motsägelsefull: ”i vissa kulturer åtnjuter hon stor frihet både i det privata och offentliga livet, i andra kulturer är hennes frihet begränsad.”⁹⁰ Det står även att det patriarkala systemet ofta är äldre än islam och att islam har höjt statusen för många kvinnor. Därefter följer ett antal suror som alla berör kvinnan och hennes roll som eleverna ska läsa och se på vilka sätt de kan tolkas. Författarna belyser kvinnans motsägelsefulla ställning i det patriarkala systemet och visar att de kulturella skillnaderna påverkar kvinnans position, vilket klassificerar stycket som ”5 genusmedveten”. Dock lämnas eleverna att själva undersöka, söka och diskutera könsroller och kvinnans roll, vilket är komplexa områden. Diskussioner som dessa blir på så vis en tilläggskategori till den generella beskrivningen av religionen där mannen är norm. Här ges, i enlighet med Raudveres diskussion, även ett tydligt exempel på en singularformulering: ”den muslimska kvinnan”.

⁸⁸ Eriksson & Mattsson Flennegård s. 350f.

⁸⁹ Eriksson & Mattsson Flennegård s. 350f.

⁹⁰ Eriksson & Mattsson Flennegård s. 353.

Avsaknaden av en rubrik av typen: ”Den muslimska mannen” visar egentligen att stycket handlar om kvinnor, och inte om genus.

Klädsel

”Rätten att bära slöja”

Under denna rubrik går att läsa att slöjan ofta väcker starka känslor och frågan ställs huruvida den är en identitetsmarkör eller en symbol för kvinnoförtryck.⁹¹ Därefter följer en text av debattören och föreläsaren Hidayet Tercan, där hon berättar om en diskussion med sin man om slöjan. Texten beskriver hur mannen är av åsikten att om en muslimsk kvinna söker jobb och inte anpassar sin klädstil på arbetsplatsen, har hon sig själv att skylla om hon inte får jobbet. Tercan replikerar på mannens åsikt genom att berätta att hennes mamma alltid burit slöja:

Henne slöja är en del av hennes personlighet. Hon blev ensam med åtta barn redan när hon var 32 och som ensam, ung, kurdisk kvinna hade hon alla odds emot sig. Ändå har hon uppfostrat oss till självständiga, fritänkande individer. Hon har gett oss möjligheten att utbilda oss, och när det var omöjligt att stanna i hemlandet tog hon oss till Sverige. [...] Allt detta gjorde hon samtidigt som hon bar slöja.⁹²

Till texten hör frågorna: Vad beskriver texten? Vilka olika sätt att se på islam och muslimer ger texten uttryck för? Vilken syn på slöjan har Tercan själv? Har maken rätt tycker du? Får kvinnor som nekas jobb p.g.a. sin religiösa klädesdräkt skylla sig själva? Ska man ”ta seden dit man kommer”? Det är först under denna rubrik i kapitlet om islam som slöjan diskuteras i *Söka svar*. Här framgår det att författarnas intention är att belysa och problematisera olika syner på, och förhållningssätt till, slöjan. Det framgår inte vilka olika skäl det kan finnas till att kvinnor väljer att bära slöja. Det har tidigare i kapitlet inte nämnts någonting om religiös klädsel och inte heller vilka riktlinjer som finns gällande muslimska mäns klädsel. Detta klassificerar stycket som ”2 könsneutralt/könsomedvetet”. Att som elev, utan någon typ av förkunskap, direkt hänvisas till frågor där man själv ska läsa och diskutera kan vara problematiskt. Här blir lärarens funktion mycket viktig, dels gällande att placera in diskussionen i en kontext, dels att fånga upp det som diskuteras. Formuleringen av rubriken är intressant. Författarna fokuserar på *rätten* att bära slöja utan att problematisera kring att det skulle kunna finnas något typ av krav.

---

⁹¹ Eriksson & Mattsson Flennegård s. 351.

⁹² Eriksson & Mattsson Flennegård s. 352.

Hinduism

Liksom i analysen av islam, saknar de stycken som inte ingår i analysen av hinduism genusperspektiv. Här beskrivs personerna i generella termer såsom ”hindu”, ”hinduer” eller ”människa”, människor”. Elva av bilderna i *Religion- helt enkelt* gestaltar människor. Tre av dessa består av flickor/kvinnor, fyra av pojkar/män och fyra av flickor/kvinnor och pojkar/män. Fem av bilderna i *Söka svar* gestaltar människor. En av dessa består av en man och de fyra övriga av både flickor/kvinnor och pojkar/män.

Religion- helt enkelt

Nedan följer en analys av hur kvinnor och män i hinduism framställs i *Religion- helt enkelt*. Analysen presenteras utifrån underrubrikerna: heliga handlingar, viktiga personer/helig skrift och relationen mellan man och kvinna.

Heliga handlingar

Om karma går att läsa att: ”[v]arje människa samlar på sig egen karma, som är kopplad till *dharma*, plikten. [...] Det som avgör vilka plikter du ska följa är bland annat kön och kasttillhörighet. Din karma från det här livet avgör vad du blir i nästa liv- du får skörda som du sår.”⁹³ Visserligen nämner författaren att män och kvinnor har olika plikter, men exempel på vad dessa plikter kan vara eller vilka olika regler som gäller för män respektive kvinnor nämns inte. Sky diskuterar relationen mellan karma och att vara kvinna: ”Att vara född kvinna [...] är resultatet av vissa synder i ett tidigare liv, att vara född kvinna är alltså ett bevis på synd”.⁹⁴ Även Crandall skriver att vara född till kvinna beror på dålig karma.⁹⁵ Författaren förbiser könsperspektivet och utnyttjar inte befintligt material vilket gör texten ”2 könsneutral/könsomedveten”.

Viktiga personer/ helig skrift

Här går att läsa att de viktigaste heliga skrifterna är de fyra Vedaböckerna, Upanishaderna och Bhagavadgita.⁹⁶ De tre huvudgudarna Brahma, Vishnu och Shiva nämns, liksom Shivas fru ”den berömda Kali”.⁹⁷ Likaså får man läsa att vilka gudar man dyrkar, av de miljoner som finns, bl.a. beror på om man är man eller kvinna. Mahatma Gandhi beskrivs under rubriken

---

⁹³ Ring s. 155.

⁹⁴ Leslie (1898, s 247), genom Sky s. 183.

⁹⁵ Crandall s. 60.

⁹⁶ Ring s. 164.

⁹⁷ Ring s. 156.

”Modern hinduism” som den mest kända ledaren inom reformrörelsen.⁹⁸ Under rubriken ”Riktningar” nämns Vishnuism, Shivaism och Shaktism.⁹⁹ Om den sistnämnda går att läsa att man tror på en kvinnlig kraft, shakti, som skapar, upprätthåller och förstör världen och att den stora gudinnan är Devi. I stycket beskriver författaren centrala delar i hinduismen. Gällande hinduismens heliga skrift Rigveda (ingår i Vedaböckerna) skriver Crandall: ”Except for mention of the goddesses, the Rigveda contains few comments on women”¹⁰⁰ Även Gavin Flood (här genom Sky) diskuterar texter inom hinduismen. Flood skriver att texterna har med få undantag varit skrivna av män.¹⁰¹ Författaren till *Religion- helt enkelt* nämner att vissa skillnader mellan män och kvinnor finns när det kommer till gudsdyrkan, och att det finns en kvinnlig kraft inom Shaktismen. Vad dessa skillnader innebär förklaras dock inte. Inte heller nämns någonting om frånvaron av kvinnor i de heliga texterna. Detta klassificerar texten som ”2 könsneutral/könsomedveten”.

Relationer mellan man och kvinna

I kapitlet om man och kvinna inom hinduismen beskrivs den urgamla traditionen att kvinnan under hela livet ska vara beroende och skyddas av en man:

Mannen ska enligt gammal tradition betraktas som mästare av kvinnan och kvinnan äger krafter som måste tämjäs inom äktenskapets gränser. Dessa urgamla traditioner hävdar också att kvinnan under hela sitt liv ska vara beroende av och skyddas av en man: fadern i tidig ålder, äkta mannen senare i livet och sönerna i slutet av livet. Lever detta kvar i dag? Både ja och nej. Kvinnor och män i medel- och överklassen lever ett annat liv än människor i de lägre klasserna. Men de gamla traditionerna präglar de flesta i Indien.¹⁰²

Om giftermål går att läsa att när kvinnan gifter sig lämnar hon sin familj och att kvinnans nya familj får en hemgift.¹⁰³ Under samma rubrik förklaras också brudbränning, som beskrivs som en sed som tyvärr finns kvar och som drabbar tusentals indiska kvinnor varje år. Här nämns även änkebränning som förbjöds på 1800-talet. En förklaring som ges till denna tradition är ”att en änka hade mycket låg status och genom att låta bränna sig tillsammans med sin man fick hon god karma och kunde födas till något bättre i nästa liv.”¹⁰⁴ Här belyser författaren genom ett flertal exempel de patriarkala strukturerna och kvinnans underlägesenhet gentemot mannen inom hinduismen, vilket gör att texten är ”5 genusmedveten”. Vad denna patriarkala

---

⁹⁸ Ring s. 171.

⁹⁹ Ring s. 169.

¹⁰⁰ Crandall s. 19.

¹⁰¹ Sky s. 169.

¹⁰² Ring s. 162.

¹⁰³ Ring s. 163.

¹⁰⁴ Ring s. 163.

uppdelning innebär och vad den kan få för konsekvenser för såväl kvinnor som för män diskuteras dock inte.

Söka svar

Nedan följer en analys av hur kvinnor och män i hinduism framställs i *Söka svar*. Analysen presenteras utifrån underrubrikerna: heliga handlingar, viktiga personer/helig skrift samt relationen mellan man och kvinna.

Heliga handlingar

Om puja (gudstjänsten) går att läsa att reningsritualen för brahminerna inför puja är extra viktig: ”Brahminerna måste följa strikta regler för att behålla sin renhet. Lågstiga och kvinnor har inga sådana regler utan kan utföra sin puja mer personligt.”¹⁰⁵ Detta är ytterligare ett exempel på en missvisande formulering. Visserligen är det sant att dessa regler inte rör lågstiga och kvinnor. Dock saknas det en förklaring till varför så är fallet. Sky skriver: ”[f]ärre nödvändiga reningsritualer är inte ett tecken på renhet, utan ett tecken på att man är oren redan från början. Den grad av renhet man över huvud taget kan uppnå är så liten att den inte kräver någon omfattande rening för att underhållas.”¹⁰⁶ Alltså, skriver Sky, jämföras kvinnor oavsett klasstillhörighet med samhällets lägsta klass. Frånvaron av denna diskussion klassificerar texten som ”2 könsneutral/könsomedveten”.

Liksom i *Religion- helt enkelt* beskrivs karma såsom: ”som man sår får man skörda!”¹⁰⁷ Den som levt ett gott liv får, enligt denna tanke, en god återfödelse medan den som levt ett dåligt liv och handlat illa får en dålig återfödelse”.¹⁰⁸ Om kastsystemet går att läsa att begreppet ’varna’ används för att beteckna de olika grupperna.¹⁰⁹ Sky skriver att kvinnor inte kan nå de två högre kasterna: ”Kvinnor är rangordnade som män i de olika varna-klasserna och kan tillhöra alla kategorierna, men samtidigt faller de delvis utanför eftersom de egentligen inte kan vara födda två gånger på samma sätt som män i de tre högsta varna-klasserna.”¹¹⁰ Sky skriver att det kan verka absurt att de flesta framställningar av hinduism skrivs som de är fullständigt könsneutrala.¹¹¹ Inte heller här utnyttjar författarna det material som finns för en diskussion om könsperspektiv vilket gör texten ”2 könsneutral/könsomedveten”.

---

¹⁰⁵ Eriksson & Mattsson Flennegård s. 159.

¹⁰⁶ Sky s. 184.

¹⁰⁷ Eriksson & Mattsson Flennegård s. 160.

¹⁰⁸ Eriksson & Mattsson Flennegård s. 160.

¹⁰⁹ Eriksson & Mattsson Flennegård s. 162.

¹¹⁰ Sky s. 176.

¹¹¹ Sky s. 178.

Viktiga personer/helig skrift

I *Söka svar* nämns de tre viktigaste heliga skrifterna men även epos. Likaså beskrivs de tre huvudgudarna och samtligas hustrur:

Brahma skapar världen anses därför vara källan och upphovet till allt som finns, till tid, rymd och orsak. Hans hustru Sarasvati tillbes i egenskap av skapelsekraftens och kunskapens gudinna.” Vishnu ansvarar för att upprätthålla och försvara den värld som Brahma skapat [...]. Hans hustru Lakshmi, framgången och skönhetens gudinna, är också mycket omtyckt. I eldslågor och taktfast dans förstör till sist guden Shiva världen [...]. Shivas hustru har flera namn och flera motstridiga egenskaper. Parvati är ljus och moderlig medan Durga och Kali är mörka och kaosskapande gudinnor.¹¹²

Till avsnittet hör även rubriken ”Gudinnans betydelse” där Shaktism nämns. Här går att läsa: ”Gudinnan har två sidor. Den ena är harmonisk, moderlig och lugn, medan den andra är vild, oberäknelig och mörk. Den harmoniska och lugna sidan är ofta ett komplement till den manliga guden medan den vilda sidan inte kan kontrolleras av de manliga gudarna.”¹¹³ Till stycket hör frågan: ”Vad kan det bero på att så få religioner beskriver det gudomliga i kvinnliga termer, det gudomliga som gudinna?” Författarna väljer att även nämna samtliga huvudgudars hustrur. Likaså belyser författarna genom frågeställningen faktumet att det gudomliga sällan nämns i kvinnliga termer. På så vis klarläggs att kvinnan ofta lyser med sin frånvaro när det kommer till generella beskrivningar i religioner, vilket gör texten ”2 jämställdhetsmedveten”. Dock problematiserar inte författarna vad detta kan ha för eventuella konsekvenser för synen på religionen eller för dess anhängare. Föreställningen om att de manliga gudarna ska kontrollera de kvinnliga diskuteras av Eva Hellman. Hon skriver: ”ett genussystem som innebär att mannen konstrueras som det myndiga subjektet och kvinnan som det potentiella farliga objektet, som måste kontrolleras, uttrycker androcentriska och patriarkala värderingar.”¹¹⁴ Hellman menar att mannen/det manliga står i centrum och överordnar därmed kvinnor/det kvinnliga. Enligt Hellman är detta genussystem en hinduisk variant av en patriarkal könsordning. Att indiska feminister inte ser de hinduiska gudinnorna som förebilder för indiska kvinnor måste enligt Hellman ses i ljuset av denna genuskonstruktion där kontroll, över/underordning, särartstänkande och olika sociala roller för män och kvinnor är nyckelbegrepp.¹¹⁵ Hellman menar att traditioner och teologier som är kopplade till gudinnorna är skapade av män i patriarkala samhällen.

Till kapitlet hör även frågor där eleverna får söka på egen hand. En av rubrikerna lyder: ”Gudinnor och kvinnor”: ”Undersök gudinnornas roll inom den hinduiska traditionen. Hur

¹¹² Eriksson & Mattsson Flennegård s. 153f.

¹¹³ Eriksson & Mattsson Flennegård s. 156.

¹¹⁴ Eva Hellman: *Hinduiska gudinnor och kvinnor- en introduktion* (Nora, 1998) s. 59.

¹¹⁵ Hellman s. 59.

kan det komma sig att gudinnorna spelar en sådan viktig roll trots att samhället är så pass mansdominerat? Hur arbetar indiska kvinnorrättsgrupper?”¹¹⁶ Här problematiseras bilden av gudinnorna kontra det patriarkala samhället vilket gör att texten är ”5 genusmedveten”. Frågan hur indiska kvinnorrättsorganisationer arbetar kan tyckas vara malplacerad. Ann-Sofie Ohlander fick i uppdrag av DEJA, delegationen för jämställdhet i skolan att granska läromedel för historia ur ett jämställdhetsperspektiv. Ohlanders resultat visar bl.a. att frågor som behandlar jämställdhet och kvinnors rättigheter betraktas som något som nästan uteslutande rör enbart kvinnor.¹¹⁷ Detta är återigen ett exempel på hur man sätter samman faktorer som rör kvinnor och omvandlar det till en tilläggskategori.

Relationen mellan man och kvinna

Efter stycket om karma och varna-klasserna i *Söka svar*, följer rubriken ”Hinduisk moral i konflikt med patriarkala traditioner.” Här går att läsa: ”[t]anken om goda gärningar som ett sätt att nå en bättre återfödelse överskuggas ibland av traditioner och synsätt som man kan tycka går helt emot de hinduiska grundtankarna.”¹¹⁸ Författarna skriver att indiska kvinnors friheter och rättigheter inte alls överensstämmer med mannens. Exempel med brudbränning och arrangerade äktenskap tas upp, där det sistnämnda beskrivs som en eventuell förklaring till den höga självmordsstatistiken bland unga indiska kvinnor.¹¹⁹ Likaså belyser författarna ålderdomliga traditioner som helt underställer kvinnan sin man och synen på kvinnan i skrifter:

Det finns hinduiska skrifter som beskriver kvinnan som mindre värd, som i behov av omhändertagande och i ständigt behov av fostran, först av fadern och sedan av maken och sönerna. Hon ska se sin make som en gud och lyda honom även om en befallning är orättfärdig, och föder hon något annat än söner kan hon inte räkna med att höja sin status.¹²⁰

Författarna skriver att denna syn på kvinnan tyvärr inte hör till det förgångna, men att positivt är att allt fler kvinnor får utbildning och att det i dagens Indien finns många kvinnorrättsorganisationer. Som en underrubrik till föregående finns ”Fosterdiagnostik- varför föds så få flickor i Indien?” Här skriver författarna att det under de tjugo senaste åren valts bort minst tio miljoner indiska flickor genom fosterdiagnostik och abort.¹²¹ Här belyser författarna hinduismens patriarkala system som genomsyrar hela samhället vilket klassificerar

---

¹¹⁶ Eriksson & Mattsson Flennegård s. 174.

¹¹⁷ Ann-Sofie Ohlander: *Kvinnor män och jämställdhet i läromedel i historia. En granskning på uppdrag av Delegationen för jämställdhet i skolan* (Stockholm, 2010) s. 70f.

¹¹⁸ Eriksson & Mattsson Flennegård s. 163.

¹¹⁹ Eriksson & Mattsson Flennegård s. 164.

¹²⁰ Eriksson & Mattsson Flennegård s. 164.

¹²¹ Eriksson & Mattsson Flennegård s. 165.

texten som ”5 genusmedveten”. (Till skillnad mot kapitlet om islam, diskuteras inte kvinnans underordnande roll på slutet. Inte heller lämnas eleverna att själva söka i texten och diskutera på egen hand. På detta vis blir inte beskrivningen av kvinnans roll en tilläggskategori). En invändning till detta stycke är att mannens roll inte diskuteras. Det blir lätt i en sådan typ av beskrivning att man ser mannens överordande position som naturlig. Såsom Sky påpekar är vanligt vid religionsbeskrivning, utforskas mannens roll inte heller här.

Slutresultat och diskussion

Inledningsvis sammanfattas analysens resultat. Därefter diskuteras resultatet och de iakttagelser som gjorts gällande vad som skrivs fram om män respektive kvinnor. Slutligen följer en reflektion kring undersökningens reliabilitet och resultatet i relation till styrdokumentens direktiv.

Slutresultat

Vid en genusanalys av två läroböckers framställning av islam respektive hinduism går slutsatsen att dra att ingen genomgående hög eller låg genusframställning framträder. Genusmedvetenheten varierar, såväl mellan läroböckerna som mellan beskrivningarna av religionen. I kapitlet om man och kvinna i islam i *Religion – helt enkelt*, saknas en tydlig distinktion mellan vad som symboliserar den muslimska tron och vad som kan ses som allmängiltigt. Inte heller framgår det tydligt att den traditionella uppdelningen av mannen och kvinnans plikter och hur man förhåller sig till dessa skiljer sig åt muslimer emellan, eller att många muslimska kvinnor faktiskt arbetar. Dessa argument utmynnar i att dessa två texter klassificeras som ”1 köns-maktmytsförstärkande”. Resultatet visar att sex av de tjugo stycken som är analyserade är av karaktären ”2 könsneutrala/könsmedvetna” dvs. författarna utnyttjar inte befintligt underlag för kön- och genusreflektion. I dessa stycken finns grund för en diskussion kring just kön- och genusroller, men detta väljer författarna alltså inte att behandla eller problematisera. Endast ett av styckena, om synen på familjen i *Söka svar*, är enligt min analys ”3 könsmedvetet”. Här belyser författaren könsrollerna inom islam, utan att vidare problematisera kring dessa. Fem av styckena är ”4 jämställdhetsmedvetna”, där författarna beskriver och problematiserar ojämlika villkor mellan män och kvinnor. Sex av styckena har jag kategoriserat som ”5 genusmedvetna”. I dessa stycken belyser författarna patriarkala mönster och till viss del även problematiserar kring dessa. Dock lyser diskussionen om kön som social konstruktion, alltså genus, helt med sin frånvaro.

Som redan nämnt visar tidigare forskning om genusframställningar i religionsläroböcker, att män ofta är överrepresenterade och att genusmedvetenheten generellt sett är låg. Min analys av två läroböcker utgivna år 2012 visar, förvånansvärt nog, på relativt hög genusmedvetenhet gällande beskrivningar och diskussioner av förtryckande patriarkala strukturer. Båda författarna belyser och ifrågasätter patriarkala mönster inom såväl islam som hinduism. När det gäller representationen av män och kvinnor, kan man se det som en överrepresentation av män om man ser till att religionerna till stor del beskrivs i generella termer, där kvinnan inte alltid har en roll eller funktion. Frånvaron av kvinnor vid beskrivningar av islams uppkomst, grundare och viktiga personer är ett exempel på detta. Likaså saknas det en beskrivning av kvinnans roll i varna-klasserna, i de religiösa texterna samt förhållandet mellan att vara kvinna och karma och att vara kvinna och dharma. Dock är kvinnor klart överrepresenterade när det kommer till antalet underrubriker där kvinnans roll och ställning explicit diskuteras. Gällande fördelningen av flickor/kvinnor och pojkar/män när det kommer till bilder på människor är fördelningen helt jämt inom kapitel om islam. I kapitlen om hinduismen tilldelas pojkar/män marginellt fler bilder än flickor/kvinnor: en mer i respektive bok.

Diskussion

Slutresultatet visar följaktligen på relativt hög genusmedvetenhet gällande beskrivningar och problematiseringar av förtryckande patriarkala strukturer. Den främsta invändningen har jag emot fördelningen gällande sättet författarna beskriver och problematiserar kring vilka roller kvinnor respektive män tilldelas. Kvinnans roll beskrivs av båda författarna i båda religionsframställningarna. Stycket om klädsel inom islam i *Religion- helt enkelt*, där författaren problematiserar kring att kvinnors klädsel ofta kommenteras och diskuteras men inte mäns, är det enda exemplet som belyser att mannens roll sällan avhandlas. I enlighet med det som Raudvere och Sky skriver om att genusdiskussioner tenderar att bli en diskussion som endast behandlar kvinnor och deras villkor, visar min analys att läroböckerna egentligen inte belyser genus utan just kvinnans roll. Sky menar att religioner ställer upp regler och föreskrifter och på så vis skapar sociala rum för handling.¹²² Då dessa föreskrifter skrivs utifrån männens intressen och perspektiv är det troligt att de tjänar manliga intressen. Sky menar att detta inte utesluter att föreskrifterna kan fungera förtryckande för den manliga befolkningen. Även Krondorfer och Hunt poängterar att det bör öppnas upp en diskussion om maskulinitet och religion och det faktum att patriarkala genuskoder har konstruerat män som

---

¹²² Sky s. 166.

normativa. Om att aldrig ifrågasätta det manliga perspektivet och att mötas av ett snävt mansideal skriver Ohlander att killar riskerar att låsas ”i en begränsande och till sin innebörd negativ bild av sig själva och omvärlden”.¹²³

Fokuserar man nästan uteslutande på kvinnans roll för att hon, religionshistoriskt sett, anses vara underordnad mannen? Carl E. Olivestam, doktor i religionsvetenskap och docent i ämnesdidaktik, undersöker religionsundervisning ur ett genusperspektiv. Olivestam skriver att genusperspektiv i religionsundervisning innebär att man beskriver och skapar förståelse för kvinnors och mäns olika uttryck för religiositet, och intresse för religionen.¹²⁴ Olivestam menar att då män oftast innehar ledande positioner och därmed definierar religionen, innebär ett genusperspektiv på religionen att både urval och framställningssätt påverkas. Olivestam tar buddhismen som exempel. Då kvinnor ofta utövar religionen i sitt hem, ”frigörs den religiösa tillämpningen från den manliga maktstruktur som manifesteras i det offentliga rummet med dess lärosystem och hierarkiska struktur.”¹²⁵ Enligt Olivestam får organisationen stå tillbaka för funktionen, och det är inte längre frågan om en bokreligion utan en levd religion. Olivestam skriver att det kvinnliga, eller feministiska, perspektivet endast förmedlas genom muntlig tradition och ett deltagande i vardagen. Denna version av livsstil synliggörs genom fältstudier och samtal med kvinnor, snarare än genom bokstudier. Enligt Olivestam kräver ett feministiskt verklighetsnära perspektiv mycket mer av läraren än ett maskulint tillrättalagt dito. Olivestam menar alltså att ett genusperspektiv på religionsundervisningen är mer krävande för läraren än att använda gängse beskrivning av religionen. Om man ser till de resultat jag presenterat i min analys skulle, i enlighet med Olivestam, bristen på genusreflektion kring de roller män tilldelas kunna bero på att det kräver betydligt mer. Då ingen av läroböckerna innehåller några uttalanden av vare sig muslimska kvinnor eller män, eller hinduiska kvinnor eller män kan det tänkas vara svårt att föra en diskussion om vad de tillskrivna rollerna egentligen innebär.

Jag har i min analys gett ett flertal exempel på när kvinnan och beskrivningar av hennes roll blir en tilläggskategori, exempelvis rubriken ”Den muslimska kvinnan” och ”Gudinnor och kvinnor” i *Söka svar*.¹²⁶ Sky skriver att då mer moderna läroböcker i religion behandlar kvinnan i ett separat kapitel i den generella framställningen kan man se det på två sätt, dels att det är positivt att kvinnorna är med, dels att det är en svaghet att kvinnorna ses som något

---

¹²³ Ohlander s. 73.

¹²⁴ C. E. Olivestam: *Religionsdidaktik- om teori, perspektiv och praktik i religionsundervisningen* (Stockholm, 2006) s. 40.

¹²⁵ Olivestam s. 41.

¹²⁶ Eriksson & Mattsson Flennegård s. 353.

separat, som något annorlunda.¹²⁷ Om att kvinnor kastas in sent i texten skriver Ohlander: ”[k]vinnor är inte integrerade i utan tillagda till texten, och framstår därför som udda, särskilda, utanför det normala.”¹²⁸ Britt-Marie Berge och Göran Widding, författare till underlaget för *I enlighet med skolans värdegrund?*, menar å andra sidan att det är positivt att läroböcker har infogade avsnitt där kön, könsmakt och könsrelationer explicit kommenteras. Författarna skriver: ”[d]et borgar för att eleverna blir medvetna om att kön spelar roll och att de ges förutsättningar att kritiskt granska kunskapsproduktion utifrån aspekter om kön.”¹²⁹ Samtidigt ser de en svårighet i att kommentarerna som rör kön sällan följs upp i den övriga texten. De könsneutrala begreppen får då en könsneutral norm. Detta, menar Berge och Widding, gör det svårare för tjejer att uppleva delaktighet i kunskapsområdena.

Det är värt att poängtera att framförallt *Söka svar*, har betydligt fler underrubriker och diskussionsfrågor rörande kvinnans roll i islam än i kapitlet om hinduism. Som min analys visar erbjuder kapitlen om islam betydligt fler textstycken som tydligt går att klassificera in i genustrappans kategoriseringar. Om detta beror på att islam anses vara mer problematiskt när det kommer till kvinnans roll än vad hinduism är, eller om det har att göra med att islam är mer aktuellt när det kommer till diskussioner om kvinnans roll är svårt att svara på. Kanhända beror det på att vi i Sverige har en betydligt högre andel muslimer än hinduer, vilket gör att vi har fler beröringspunkter till islam. Kanske upplever vi, fortfarande, hinduism som något som befinner sig fjärran från oss, och som skiljer sig så pass mycket från kristendomen att man väljer att mer ”skrapa på ytan”. Kjell Härenstam, professor i religionshistoria, är ansvarig för granskningen av religionsböcker i skolverkets rapport *I enlighet med skolans värdegrund*. Härenstam skriver att hinduism inte har lyfts fram i samma utsträckning som islam i den massmediala debatten.¹³⁰ Härenstam skriver att man får intrycket av att läroboksförfattarna uppfattar det de skriver som mindre kontroversiellt och därmed inte är lika vaksamma.

Andra tendenser att urskilja gällande ett jämförande av de två läroböckerna är att författarna till *Söka svar* i större utsträckning nämner kvinnliga gudar inom hinduismen och vid beskrivningar av islam använder sig av formuleringar som ur ett genuskritiskt perspektiv är intressanta. Exempelvis *rätten* att bära slöja och att Khadidja *uppmuntrar* Muhammed att tro att han är den utvalda. Detta skulle kunna tyda på att författarna till *Söka svar* har högre

---

¹²⁷ Sky s. 40.

¹²⁸ Ohlander s. 65.

¹²⁹ Britt-Marie Berge & Göran Widding: *En granskning av hur kön framställs i ett urval av läroböcker. Underlagsrapport till Skolverkets rapport "I enlighet med skolans värdegrund?"* (Umeå, 2006) s. 29.

¹³⁰ Kjell Härenstam: *En granskning av hur religionsuppfattning framställs i ett urval av läroböcker. Underlagsrapport till Skolverkets rapport "I enlighet med skolans värdegrund?"*(Karlstad, 2006) s. 47.

genusmedveten gällande att lyfta fram och synliggöra kvinnor och kvinnliga inslag i religionerna.

Reflektion

Vilket perspektiv man anlägger och hur kritisk blick man har spelar stor roll vid klassificeringen av de olika textstyckena i genustrappan. Säkerligen finns det de som anser att bara det faktum att kvinnor och deras roll inom religionen belyses innebär genusmedvetenhet. I enlighet med Raudvere och Sky nöjer jag mig dock inte med det. De stycken i läroböckerna som inte har behandlas i analysen, som jag anser saknar genusperspektiv säger självklart också mycket. Innebär verkligen ”människa”, ”muslim” eller ”hindu” att både kvinnor och män kan vara representerade i dessa stycken? Likaså är det svårt, bitvis omöjligt, att hålla isär analyserandet av vad som skrivs och framställs *om* religionen med vad som framställs *vara* religionens essens. Min intention har inte varit att analysera religionerna i sig, utan hur män och kvinnor inom religionerna framställs. Detta har visat sig vara lättare sagt än gjort, då det har varit oundvikligt att i vissa stycken inte kommentera den bild som författaren målat upp. Härenstam poängterar svårigheten i att som läroboksförfattare på några få sidor sammanfatta en världsreligion. Härenstam skriver:

En lärobok måste stå på forskningens grund och också ge utrymme för kritiska synpunkter och problematiseringar. Samtidigt handlar religionsböcker om storheter och mängder, som den enskilda läroboksförfattaren inte rimligtvis kan förväntas ha en något som helst fullständig bild av. Detta gäller i synnerhet om vederbörande ska beskriva ett stort antal religioner och ideologier.¹³¹

Enligt Härenstam är urvalet av kunskap en fråga om vad man värderar som väsentlig kunskap och att värdegrunden är av central relevans. Saklighet och allsidighet är viktiga enligt läroplanen menar Härenstam som skriver: ”[t]exten får naturligtvis inte ge intrycket av naivitet och skygglappar.”¹³²

Vid upprepade tillfällen anser jag att texterna just ger intrycket av naivitet och skygglappar, att författarna tenderar att ”släta över” och inte vidare problematisera vilka bakomliggande orsaker det finns till vissa fenomen inom religionerna. (Se diskussionen om kvinnan i moskén, renlighetsritualerna inför pujan, samt om slöjan som ett sätt att avsexualisera sig). Om det faller på lärarens lott att belysa det som läroböckerna enligt mig slätar över så är det en betydande uppgift. Jonas Svensson, teol dr i islamologi, skriver att religiösa traditioner genom historien rymt föreställningar om könsroller och vad som ansetts

---

¹³¹ Härenstam s. 8.

¹³² Härenstam s. 8.

vara manligt och kvinnligt och att religiösa experter utifrån religiösa urkunder klagat kvinnors och mäns eviga naturliga egenskaper.¹³³ Han menar att praxis tillsammans med föreställningar om religiösa sanningar har strukturerat människors varseblivning och vardagsliv. Enligt Svensson innebär det ett hänsynstagande till dessa fakta då man anlägger ett genusperspektiv i studier av religion. Svensson förespråkar ett 'androgynt perspektiv', alltså att på ett aktivt naturligt sätt inkludera även kvinnors religionsutövning och religiösa liv i akademiska beskrivningar av religioner, istället för det ofta rådande androcentriska.¹³⁴ Även Svensson ställer sig kritisk till att addera en rubrik om "kvinnans ställning" till den generella beskrivningen av religionen, utan vill se att det androgyna perspektivet genomsyrar hela arbetet. Svensson föreslår att man som lärare bör uppmärksamma problemet med den skevhet som kan finnas i läroböcker. Exempelvis belysa de exempel som finns där kvinnan behandlas under en separat rubrik och ställa frågan varför det inte finns någon rubrik där mannen behandlas explicit. Även bör man, enligt Svensson, undersöka huruvida grundläggande fakta om ritualer och levnadsregler gäller för både män och kvinnor.¹³⁵ Avslutningsvis skriver Svensson:

En orientering i religiösa traditioner som inte tar hänsyn till det specifika i kvinnors religionsutövning och skillnader mellan män och kvinnor i detta avseende är inte bara skevt, utan också felaktigt. Att ha kön och religion som ett religionsöverskridande tema för undervisningen möjliggör intressanta jämförelser över tid och rum, inte bara *mellan* olika religiösa traditioner, utan också mellan olika ställningstaganden, praktiker och tolkningar *inom* en och samma tradition. Ett fokus på genus och kön kan stimulera förståelse för att religiösa traditioner består av mångfald [...].¹³⁶

von Brömssen och Carlson skriver att studier visat att det är lärarstilar som är avgörande i undervisningen, snarare än själva boken.¹³⁷ De skriver att sättet lärarna väljer att diskutera innehållet i de lika texterna samt i hur stor utsträckning eleverna bjuds in att själva bearbeta och diskutera är av stor vikt: en och samma lärobok kan användas på olika sätt. För att återkoppla till ämnesplanen för religionskunskap 1 ska undervisningen ge möjlighet att analysera och värdera hur religion förhåller sig till bl.a. kön.¹³⁸ Som min analys visar belyser båda läroböckerna kvinnans roll inom islam och hinduism, men ytterst lite lyfts explicit fram om mannens roll. Gällande att undervisningen ska präglas av ett jämställdhetsperspektiv¹³⁹

---

¹³³ Jonas Svensson: "Kön och genus i religionskunskap" i *Religionsdidaktik*, red.: Malin Löfstedt (Lund, 2011) s. 98.

¹³⁴ Svensson s. 101.

¹³⁵ Svensson s. 102.

¹³⁶ Svensson s. 109.

¹³⁷ von Brömssen & Carlson s. 31.

¹³⁸ *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011* (Skolverket, 2011) s. 138.

¹³⁹ *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011* (Skolverket, 2011) s. 6.

anser jag att det är föredömligt att läroboksförfattarna i hög grad belyser och öppnar upp för en diskussion kring förtryckande patriarkala strukturer inom religionerna. Dock finns det även här mycket mer att önska gällande en diskussion kring mannens roll och även att kvinnan inte har en självklar plats i de generella beskrivningarna om religionerna.

Sky skriver: ”vetenskaper om religionerna bidrar gärna till att upprätthålla och naturalisera skeva könsrollsmönster genom sina framställningar.”¹⁴⁰ Är de framställningar som jag presenterat i min analys ett medvetet val av läroboksförfattarna, ett sätt att presentera religionen som positiv och tolerant? Eller är religionsforskare onyanserade och allt för dömande i sina genusanalyser? Hur mycket kan man belysa och problematisera genusaspekten och samtidigt bibehålla intresset för religion? Var går gränsen mellan att beskriva en religion eller alltför kritiskt granska den? I ämnesplanen för religionskunskap 1 går att läsa: ”[d]e [eleverna] ska ges möjlighet att reflektera över och analysera människors värderingar och trosföreställningar och därigenom utveckla respekt och förståelse för olika sätt att tänka och leva.”¹⁴¹ Kanhända är det för läroboksförfattare en balansgång mellan att dels belysa patriarkala strukturer och kvinnans nästan alltid underordande roll, dels främja ett intresse och en respekt för religion och de människor som utövar den.

Sky ställer sig frågan vilka de religiösa människorna egentligen är om den manliga överklassen blir representativ för hela religionen och om kvinnor är utskrivna ur traditionen.¹⁴² Hon vänder sig kritiskt emot att texter om religion ofta utger sig för att beskriva människor inom religionen, när de snarare beskriver män från högre klasser.¹⁴³ Vidare skriver Sky: ”[a]tt den religiösa traditionen utgår från exkluderande köns- och klasskillnader innebär inte att vi som religionsvetare utan vidare måste acceptera dem genom att stillatigande reproducera dem i våra texter.”¹⁴⁴ Svensson skriver: ”[o]m all förståelse av religion är tidsbunden och i ständig förändring i samspel med samhällsförändringar, innebär detta också att religiösa framställningar av kvinnor och deras roller i samhället är föränderliga, och att föränderligheten i sig är religiös legitim.”¹⁴⁵

En fundering har väckts huruvida det går det att uppnå total genusmedvetenhet i texter om religion, med tanke på de patriarkala strukturerna. Är det upp till läraren att hela tiden ålägga ett genuskritiskt perspektiv på det som står i läroboken? Tanken är kanske inte att

---

¹⁴⁰ Sky s. 32.

¹⁴¹ *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011*(Skolverket, 2011) s. 137.

¹⁴² Sky s. 168.

¹⁴³ Sky s. 188.

¹⁴⁴ Sky s. 168f.

¹⁴⁵ Jonas Svensson: ”Kvinnors rättigheter som Allahs krav. En analys av undervisningsmanualen *Claiming our Rights*” i *Stigma, status och strategier. Genusperspektiv i religionsvetenskap*, red.: Raudvere (Lund, 2002) s. 119.

skriva om historien, utan istället ställa sig kritisk till huruvida historien återges med problematisering kring genus eller inte. Som tidigare nämnt är läromedel starkt normerande vilket därmed lägger ett stort ansvar på såväl författare som lärare. Jag anser att det inledande kapitlet om religionskritik som går att finna i *Söka svar*, där det framgår att det finns en diskussion om religioner som kvinnoförtryckande och könsdiskriminerande, är en väg att gå mot mer genusmedvetna läroböcker. Ett sådant kapitel, om ännu mer utförligt, där eleverna inför studier om religionerna får en gedigen förkunskap om att religion kan vara problematiskt med tanke på genus- och jämställdhetsperspektivet är önskvärt. I likhet med Sky och Raudvere anser jag att det i mycket högre grad behöver belysas att kvinnor är underrepresenterade i religionshistorien och att många av de generella religionsbeskrivningarna faktiskt inte alls inkluderar kvinnor. Likaså är det, som tidigare nämnts, anmärkningsvärt att det nästintill aldrig diskuteras eller problematiseras kring de roller och föreskrifter som de religiösa texterna tilldelar män. Inledningsvis ställde jag frågan om det behövs ännu en genusanalys av läroböcker i religion. Jag var då nästintill säker på att det var en frånvaro av kvinnor och deras perspektiv som skulle uppdagas. Bitvis visade sig min teori stämma. Dock reproduceras männens tilldelade roller i texterna utan att detta kommenteras eller problematiseras. Tydligt är att diskussioner kring genus och könsroller saknas, såväl kvinnors men kanske framförallt mäns. Så mitt svar är: ja, det behövs ständigt kritiskt granskande genusanalyser.

Referenslista

Litteratur

- Berge, Britt-Marie & Widding, Göran: *En granskning av hur kön framställs i ett urval av läroböcker. Underlagsrapport till Skolverkets rapport "I enlighet med skolans värdegrund?"* (Umeå, 2006)
- von Brömssen, Kerstin & Carlson Marie (red.): *Kritisk läsning av Pedagogiska texter, genus, etnicitet och andra kategoriseringar* (Lund, 2011)
- Bullock, Katherine: *Rethinking Muslim Women and the Veil. Challenging Historical & Modern Stereotypes*. 2nd. ed. Herndon, VA.: The International Institute of Islamic Thought, (London, 2007)
- Butler, Judith: *Genustrubbel* (Göteborg, 2008)
- Crandall, Barbara, F: *Gender and Religion. The dark side of Scripture*. 2nd. rev. ed. Continuum Publ. Corporation (New York, 2012)
- Edwertz, Mona & Lundström, Lars: *Jämställdhets- och genusperspektiv i kurslitterat. En granskning av den obligatoriska litteraturen för det allmänna utbildningsområdets inledande 40 poäng i den nya lärarutbildningen vid Karlstads universitet* (Karlstad, 2003)
- Eriksson, Leif & Flenngård Mattsson, Malin: *Söka svar* (Stockholm, 2012)
- Esaiasson, Peter, Gilljam Mikael, Oscarsson, Henrik & Wängnerud Lena: *Metodpraktikan. Konsten att studera samhälle, individ och marknad* (Stockholm, 2007)
- Heat, Jennifer (red.): *The Veil. Women Writers on Its History, Lore and Politics* (Berkeley: University of California Press, 2008)
- Hellman, Eva: *Hinduiska gudinnor och kvinnor- en introduktion* (Nora, 1998)
- Hirdman, Yvonne: *Genus – om det stabila föränderliga former* (Stockholm, 2003)
- Holmström, Sofia: *Kristendomen ur ett genusperspektiv. En granskning av ett urval läromedel för gymnasieskolan* (2010)
- Härenstam, Kjell: *En granskning av hur religion/trosuppfattning framställs i ett urval av läroböcker. Underlagsrapport till Skolverkets rapport "I enlighet med skolans värdegrund?"* (Karlstad, 2006)
- Krondorfer, Björn & Hunt, Stephen: Introduction. Religion and Masculinities Continuities and Change. *Religion and Gender*, Vol. 2, No 2, (2012)
- Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011* (Stockholm, 2011)
- Löfstedt, Malin (red.): *Religionsdidaktik- mångfald, livsfrågor och etik i skolan* (Lund, 2011)

Malmberg, Maria & Sonefjord, Nina: *Islam och hinduism ur ett genusperspektiv. En granskning av ett urval religions-läroböcker på grundskole- och gymnasienivå* (2006)

Ohlander, Ann-Sofie: *Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i historia. En granskning på uppdrag av Delegationen för jämställdhet i skolan* (Stockholm, 2010)

Olivestam, Carl E.: *Religionsdidaktik- om teori, perspektiv och praktik i religionsundervisningen* (Stockholm, 2006)

Petersson, Kristoffer: *Genus i läroböcker för religionskunskap A. En analys av hur genus framställs i avsnitten om judendomen och kristendomen i ett urval läroböcker* (2011)

Raudvere, Catharina (red.): *Stigma, status och strategier. Genusperspektiv i religionsvetenskap* (Lund, 2002)

Ring, Börge: *Religion: helt enkelt.* (Stockholm, 2012)

Roald, Anne Sofie: *Islam. Historia, tro, nytolkning* (Stockholm, 2005)

Sky Jeanette: *Genus och religion* (Stockholm, 2009)

Internetkällor

<http://genus.se/meromgenus/teman/skola/amnesdidaktik/granska-laromedel-kritiskt/>
(Hämtat 2013-05-02)